

még erre is rábírtá". (S.S.: *Gyulai és kortársai*. 1977/441.)

Szántó György nem hajlik az ilyen kemény és lényeglátó ítéletkezésre, olvasmánysosan megírt pályaképeinek (kisonográfiajának?) ez a legfőbb baja. Bemutatja azt, hogy Csengery megcentralista társai pályakezdésük idején legtávolabb voltak a hagyományos sérelmi (és érzelmi) politikától az ellenzéken belül, legjobban ismerték a parlamentarizmust, ám mindez a hatvanas-hetvenes évek Csengeryjét is megvédi szemben a túlhaladottság vádjától, a balfelől jövő támadásoktól.

Vaskos elfogultság kellett például a következő megállapításhoz: „A csoport / az 1861 utáni centralisták / alapvető politikai céljait tekintve most sem különbözik Petőfitől: az új Magyarország, a szabad polgári állam eszménye él bennük is.” (219–220.) Mind a jakobinus költő, mind a Csengery–Eötvös kör joggal utasította volna el annak idején az ilyen eszmei rokonítást! Ámde a Budapesti Szemle szerkesztőjének nincs is szüksége a vörösre festésre: vannak demokratikusabb politikusai a kornak, azonban az ő mérsékelt szabadelvűsége is érték az uralomra jutó Tisza-párt cinikus vagy szűklátókörű, de mindenképpen maradibb tömegével szemben. Hogy a 67-et követő pártharcok, a Deák-párt szétesése majd az új éra mennyire megkeserítette a centralisták utolsó mohikánjainak alkonyát, erről meggyőző képet festett újabb irodalomtörténet-írásunk (Sőtér István: *Eötvös*, Németh G. Béla: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás...*) Szilágyi György minderről nem vesz tudomást, nem is érdekli a kései Csengery politikai közérzete, helyzetudata.

E részleteiben elnagyolt, az újabb kutatásokkal számot nem vető ábrázolásmód jellemző egyéb fejezetekre is (pl. „Polémiaja Ipolyi Arnolddal”. „Csengery és az irodalmi Deák-párt.”). Az utóbbi vonatkozásban nyugodtan elfogadja Szalamon Ferenc kortársi leegyszerűsítéseit, ügyet sem vet például Somogyi Sándor gondos cáfolatára. (Az „*irodalmi Deák-párt*” kérdéséhez ItK 1961.) Ekként aztán azokat tarthatjuk apológiától mentes valóban értékes részleteknek, amelyekben az akadémiai jegyző és tudomány-szervező Csengeryről olvashatunk.

Az ő érdeme volt a Matematikai és Természettudományi Bizottság megalakulása 1860-ban, ő hirdette először közpénzből fenntartott kutató-intézetek létrehozásának szükségességét. Fölismerete, hogy szervezett természettudományi kutatás nélkül nincs gazdasági haladás, a haza ismerete is csonka, egyoldalú marad. A távlatok megpillantását egyesítette a szívós aprómunkával, nagy

segítségére volt mindebben kitűnő pénzügyi érzeke. – Ezt csillogtatta meg 1872 után az önálló akadémiai könyvkiadó vállalat talpra állításával. A könyvkiadás terén is európainak bizonyult: szorgalmazta a társadalomtudományok újabb külföldi alapműveinek lefordítását.

Bántó szépséghiba egyes idézetek pontatlan-sága, az akadémiai tisztségek oktalan fölcserélése. A 218. lapon megtudhatjuk: Gyulai emlékbeszéde szerint Csengery „a morgó Deákkal is báni tudott”. Gyulainak esze ágában sem volt kedélyeskedni, valójában így nyilatkozott: „Deákot tapintatával [...] ki tudta engesztelni” (i. m. 1902. I. 195) Azt se hihetjük el Szilágyinak, hogy az 1880-as akadémiai választások alkalmával „Arany János maradt végül az elnök” (274). Lónyay Menyhértet tették újra elnökké, nagy költőnk sohasem töltötte be ezt a tisztséget, hanem főtitkár volt 1865–79-ben, aztán tiszteletbeli főtitkári címet kapott. Efféle botlások nyomán fölmerül a kérdés a recenzensben: hogyan kerülhette el mindez a szaklektor figyelmét?

Nagy Miklós

Lukács Lajos: *Magyar politikai emigráció 1849–1867*. Bp., 1984. Kossuth k. 379 l.

Kétségtelenül bátor vállalkozás megírni a világban szerteszóródott 48-as emigráció csaknem húsz esztendő történetét. A forrásanyag lenyűgözően hatalmas: talán száznál is nagyobb az emigránsoktól származó emlékiratok, naplók és különféle feljegyzések száma, a világ majd minden részén lettek már föl a magyar emigrációra vonatkozó levéltári és egyéb dokumentumokat, és maga a vonatkozó szakirodalom is könyvtárnyi. Bár születtek fontos forráspublikációk, gondolunk itt elsősorban Hajnal István és Jánosy Dénes kitűnő aktakiadványaira, mégis elmondható, hogy a dokumentumok nagy része máig kiadatlan.

Az emigráció tevékenysége iránt újra és újra megnyilvánuló történész érdeklődés ellenére is mindeztideig Berzeviczy Albert nagy monográfiájának megfelelő fejezeteihez kellett fordulni annak, aki az eseményeket a maguk teljességében kívánta tanulmányozni. Lukács Lajos tehát igen csak sürgető munkát végzett el akkor, amikor a témában végzett immár harminc esztendő kutatásai után összefoglaló munkát írt a kérdésről. Az emigráció többé-kevésbé megbízható eseménytörténetét Berzeviczy és mások nyomán ta-

lán eddig is összerakhattuk, de kevésbé tiszta a kép az emigráció politikai koncepcióit, annak változásait illetően. Szekfü Gyula jegyzi meg rövid jellemzésében, hogy talán még a sikertelen próbálkozásoknál is jelentősebb az a tény, hogy a 48-as emigránsok az elsők között voltak, akik európai szemszögből, a legkülönbözőbb korszerű eszméramlatokkal megismerkedve tudtak hazájukra, annak Európában elfoglalt helyére tekinteni. A legizgalmasabb kérdések éppen innen eredeztethetők; gondoljunk akár a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontok alakulására, akár a Dunai Konföderáció eszméjének lassú formálódására. Feltárásukhoz és megválaszolásukhoz azonban az emigráció történetét az európai történelem kontextusában kell vizsgálnunk. Lukács Lajos könyvének legfőbb erőssége éppen ez: a szerző a magyar politikai emigráció történetét a szabadságharc diplomáciájából bontja ki, hogy azután a kiegyezésig tartó próbálkozásokat, terveket mindvégig az európai diplomácia összefüggésében értelmezze. Az eddig köztudatban élő kép nem kevés ponton módosul, hol új források bevonásával, hol pedig a régiek már-már apró filológiai módszerességgel elemzésével. Ez utóbbinak különösen szép példája a Klapka-féle Dunakonföderációs terv összevetése a Canini-fogalmazvánnyal (209–211.).

Felmerülhet viszont, hogy célszerű volt-e föltétlenül beleygőmőszölni a szigorúan kronológikus előadásba az eszmetörténeti elemzéseket (amelyekkel egyébként is igen takarékosan bánik a szerző), nem lett volna-e szerencsésebb egyes, jól elváló-elválasztható kérdéskörök önálló tárgyalása? Az eseménytörténethez való, néhol talán korszerűtlennek is mondható ragaszkodás teljesen kiszorította az emigráció történetének jó néhány kultúrtörténeti vonatkozását is. Hová tartoznék, ha nem ide (legalább az említés szintjén) Jósika Miklósnak és társainak irodalmi működése, a korabeli francia, belga, angol publicisztikában betöltött szerepük? Ugyanígy adós marad a szerző a politikai problémák mellett talán legizgalmasabb kérdéskörnek, az emigráció mentalitásának, közérzetének, általános gondolkodásának, horroribile dictu: mindennapi életének bemutatásával.

Ez utóbbi hiányok már forráshasználati gondokat is felvetnek. Lukács Lajos nem él olyan típusú források adta lehetőségekkel, mint pl. a már Berzeviczy és Horváth Zoltán által is használt Jósika–Fejérvári levelezés. A hatalmas korrespondenciát folytató, az emigráció „sajtóirodáját” megszervező Jósikát (akinek ún. brüsszeli köréről sajnos Lukács nem ír) már a múlt században is

szívesen nevezték az emigráció leghívebb krónikásának, és nem alaptalanul. Ugyanígy érthetetlen, hogy míg a szerző számos külföldi levéltárat felkeresett, nem jutott el – legalábbis könyve tanúsága szerint – a szegedi Somogyi Könyvtár Vasváry-gyűjteményéhez. A kitűnő „amerikás magyar”, Vasváry Ödön hatalmas anyagot gyűjtött össze, melynek talán legtekintélyesebb része éppen a 48-as emigránsok működésére (és nemcsak Amerikában!) vonatkozik. A jól szerkesztett, újonnan kiadott katalógus szerint csak Kossuth környezetével és emigráns társaival kapcsolatban több száz adatot, cikk-kivágotat stb. tartalmaz a gyűjtemény.

A szerző szakirodalmi hivatkozásait lapalji jegyzetekben adja meg, könyve sajnos nélkülözi az összefoglaló bibliográfiát. Így nem világos minden esetben, hogy melyek voltak forrásai, és mely munkákat ad meg csupán további tájékozódásul. A Koszta-affér eseményeinek előadásánál (112–113.) pl. világosan felismerhető, hogy a szerző Berzeviczyre támaszkodik. Ennek ellenére itt nem rá hivatkozik, hanem azokra a forrásokra, amelyeknek alapján Berzeviczy ötven év előtt már tisztázta az eseményeket. Vagy nem jelzi, hogy Kossuth Mazzini londoni lapjában írt cikkét Koltay-Kastner már elemezte alapvető munkájában – itt is csak magára a forrásra hivatkozik, holott láthatóan követi Koltay-Kastner ismertetését (129.). Gyakran találkozunk a másik véglettel is: Lukács – talán maga is érezvén egy általános irodalomjegyzék hiányát – túljegyzeteli a könyvet. Nagyon fursán hat pl. a Felice Orsini-féle merénylet három soros ismertetéséhez (amely minden nagyobb általános lexikonban fellelhető) olasz nyelvű életrajzi monográfiára hivatkozni (133.), vagy hasonlóan, a közismert 1859-es francia-piemonti szerződés esetében, ahol a szerző két több kötetes olasz korszakmonográfiát ad meg a jegyzetben (133.). Klapka pénzügyi tranzakcióinak említésekor talán megint csak felesleges két-három különböző banktörténetet referálni (132.) stb. Bizonyára könyvszeret hiányában, elmarad viszont néhány alapvető munka említése (pl. Kávássy Sándor, Mérei Gyula, R. Wierer és mások művei) – legfeljebb csak a szövegből hámozható ki, hogy a kutató ismerte-e, használta-e azokat. Pontosabb apparátussal, ill. egy esetleges annotált bibliográfiával a kötet végén, mindezek a fonákosságok elkerülhetőek lettek volna.

Sajnálatos módon nem kevésbé elhibázott a mű névmutatója. Egyrészt pontatlan: hiányzik pl. Deák Imre (51.), Henningsten (76.), Jersey (47.),

Károlyi Gyula (185.), Nola (178.), Smith, T. (167.) stb. egy-egy előfordulása, másrészt már-már komikusan hat néhány név felvétele a mutatóba, ill. azok leíróhelyeinek mindenféle tematikus csoportosítást nélkülöző feltüntetése. Mihez kezd az olvasó példának okáért a Kossuth neve után megadott mintegy 200 (!) lappal 380 oldalas könyvben, vagy hasonlóan, a Klapka neve után következő másfélszáz előfordulási adattal?

Nem hagyhatjuk említés nélkül a szerző stílusbeli pongyolaságait, magyartalanságait sem. Néhány a legkiáltóbbak közül: A 140. oldalon olvashatjuk, hogy „sem Kossuth, sem Teleki nem látszott megnyugodtnak”, majd egy sorral lejjebb kiderül, hogy ugyanők „közös véleményét táplálták”. Máshol Klapkáké „jó lábon akarnak állni” Kossuthal (142.), a 161. oldalon „a további bőkenő viszont Kossuth számára abból fakadt”, a 183. oldalon pedig arról olvashatunk, hogy mi volt „Kossuth legkényesebb gyengéje”, a 357. oldalon megtudjuk, mit tettek az emigránsok „tudomásul véve az európai változások szigorúságából fakadó következményeket” stb., stb.

Az említett hiányosságok ellenére az érdeklődők, ha nem is kézikönyvet, de mindenképpen hasznos bevezetőt kapnak a 48-as emigráció történetének tanulmányozásához, amelyet minden bizonytal a korszak kutatói, közöttük irodalom- és művelődéstörténészek is gyakran emelnek le majd könyvespolcukról.

Kokas Károly

Toldy Ferenc: Irodalmi arcképek. Válogatta, bevezette, a jegyzeteket írta: Lőkös István. Bp., 1985. Szépirodalmi K. 212 l. (Magyar Ritkaságok)

Régi s ritka irodalomtörténeti vagy egyéb tudományos művet más szándékkal s igénnyel ad ki egy kiadó s vesz kézbe az olvasó, mint egy szépirodalmi: az utóbbi – ha lefújtuk róla a port, ama feledés porát – többnyire kellemes időtöltést jelent ma is, mint a Magyar Ritkaságok vagy a Magyar Hírmondó népszerű tallózó sorozatában nem egy. S növeli örömlőnk, ha teljesen elfeledett vagy netán ismeretlen művekről van szó.

A tudományos, értékelő művekkel nem egészen így vagyunk: azoknak többnyire tudománytörténeti jelentőségük van: érdekesen rögzítik számunkra egy letűnt kor felfogását, tudatvilágát, szellemi színvonalát; bár nem egy, pl.: Bél

Mátyás honismereti művei a XVIII. századi országról, ma is fölhasználható fontos, helytálló és élvezetes adatokkal szolgálnak.

Lőkös István, a XVIII. század kutatója eddig elsősorban a magyar felvilágosodás íróinak, költőinek – Ányosnak, Vitkovicsnak, Kazinczynek, Virágnak, Báróczynek – nehezen hozzáférhető műveit adta ki újra, igényesen. Most kissé közelebről választotta tárgyát: irodalomtörténetírásunk atyjának, a száztíz éve elhunyt Toldy Ferencnek *Irodalmi arcképei*-ből válogatott, bár érezhetően a maga szűkebb kutatási korszakától vezérelve.

Toldy fő, és maradandó irodalomtörténeti érdeme elsősorban a szövegek föl kutatásában s az igényes szövegkiadásban van: Csokonait, Kazinczyt, Kármánt, Virágot, Daykát, Szentjóni Szabót, Faludit, Berzsenyit, Kisfaludy Károlyt és Sándort s egy sor írónak még ő fedezte föl s adta ki: legalaposabban – szinte kritikai igényrel – az általa szerkesztett Hartleben-féle Nemzeti Könyvtárban. Részben e munkái bevezetéseként születtek meg irodalmi arcképei, amelyek nem is annyira arcképek, mint – az említett előzők műfajából következően – inkább írói pályaképek.

A lírai versekkel és Schiller-fordítással induló Toldy korántsem olyan jó portréfestő, mint kortársa és bálványja, Kazinczy, aki testi-lelki mivoltukban, egy-két találó vonással állítja elénk író társait: Orczy Lőrincet, Horváth Ádámot, Báróczi, Berzsenyit, Révait vagy Baráti Szabót. Arcképfestő esszéista helyett Toldy megmaradt irodalomtörténeti pályaképeket író szaktudós-nak, pedig lett volna hozzá tehetsége, amint Virág Benedekről szóló személyes jellegű sorai bizonyítják, amelyeket hangulatkeletőként az új kiadás bevezetése is egészében idéz. Némileg ez téveszthette meg a kötet szerkesztőjét s ez okozta az olvasónak, mert az „előadásmód”-nak azt a „közvetlenségét és főleg személyességét”, amelyet a bevezető ígér, a Virágról s a Horváth Istvánról rajzolt képen kívül alig találjuk (némileg még a Szemere Párolt írottban bujkál ott, mivel az az ábrázolt életében, alkalmi köszöntőtől készült).

De még így is érdekes lehetne, ha csak egy korszakra szorítkoznánk a válogatás, mert abban Lőkös Istvánnak teljesen igaza van, hogy „Toldy a magyar felvilágosodáshoz érzelmileg és szellemileg egyaránt kötődött”. Eppen ezért hiányoljuk nagyon a Csokonai-portrét (a Nemzeti Könyvtár 1844-i kiadásának bevezető nagy pályarajzát megírta rövidebben is), Kármán arcké-